

ADAM SMITH'İN DOĞAL ÖZGÜRLÜK SİSTEMİNE GÖRE ÖZGÜRLÜKLER VE REFAH ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ÜLKELER VE TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Ali Seyyar¹

ORCID: 0000-0001-8103-0954

Öz

Bu makalenin amacı, İskoçyalı iktisatçı Adam Smith (1723-1790)'ın "Ulusların Zenginliği" (The Wealth of Nations) adlı eserinin yanında "Ahlaki Duygular Teorisi" (The Theory of Moral Sentiments) kitabından yola çıkarak, özgürlük ve refah arasındaki ilişkiye dair düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda birinci bölümde "Doğal Özgürlük Sistemi" (System of Natural Liberty) kavramı çerçevesinde refahın oluşumunun unsurları ele alınacaktır. Buna ilişkin olarak "Görünmez El" (Invisible Hand) metaforu eşliğinde ve özellikle iş bölümünün, devletin, reformların ve eğitimin rolü ve önemi incelenecektir. Bu bölümün sonunda Smith'in liberal düşüncelerine yapılan haksız eleştirilere özellikle Alman ordo-liberal iktisatçıların açıklamalarıyla cevap verilecektir. İkinci Bölümde ise Smith'in özgürlükler ve refah arasındaki tezinin geçerli olup olmadığını analiz etmek amacıyla günümüz dünya ülkelerine ve bu çerçevede Türkiye'ye ekonomik özgürlük kavramı açısından nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Yöntemsel olarak Fraser Institute'nin ekonomik özgürlük ile refah ilişkisi bağlamındaki küresel çaptaki çalışmaları dikkate alınacaktır. Daha sonra yine Fraser Institute ve Cato Enstitüsü'nün ortaya koyduğu insan özgürlüğü ile refah ilişkisi, kişisel özgürlüklerin de dikkate alındığı bütüncül bir yaklaşımla hem dünya ülkeleri hem de Türkiye açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, Doğal Özgürlük Sistemi, Özgürlükler, Refah.

Atıf için: Seyyar, A. (2025). Adam Smith'in Doğal Özgürlük Sistemine Göre Özgürlükler ve Refah Arasındaki İlişkinin Ülkeler ve Türkiye Üzerindeki Yansımaları. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 38, ss. 19-48.

1 Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi,
Mail: aa.seyyar@gmail.com.

The Relationship Between Freedoms and Prosperity According to Adam Smith's System of Natural Liberty And His Reflection on Countries and Turkey

Abstract

The aim of this article is to present the thoughts of the Scottish economist Adam Smith (1723-1790) on the relationship between freedom and welfare on the basis of his books 'The Theory of Moral Sentiments' and 'The Wealth of Nations.' Accordingly, in the first part, the elements of the formation of welfare within the framework of the concept of 'System of Natural Liberty' will be discussed. In this regard, the role and importance of the division of labour, the state, reforms and education will be examined, accompanied by the metaphor of the 'Invisible Hand'. At the end of this chapter, unjustified criticisms of Smith's liberal ideas will be answered with the explanations of German ordo-liberal economists. In the second part, in order to analyse whether Smith's thesis on the relationship between freedoms and prosperity is valid or not, it will be discussed how the concept of economic freedom is reflected in today's countries of the world and in this framework in Turkey. Methodologically, the Fraser Institute's global studies on the relationship between economic freedom and welfare will be taken into consideration. Afterwards, the relationship between human freedom and prosperity, which has been put forward by the Fraser Institute and the Cato Institute, will be evaluated in terms of both world countries and Turkey with a holistic approach that also takes into account personal freedoms.

Keywords: Adam Smith, System of Natural Liberty, Freedoms, Welfare.

Giriş

Hangi millettten, dinden, cinsiyetten veya ırktan olursa olsun, her bir bilim insanının kendi alanındaki başarılı çalışmaları, her ne kadar öncelikli olarak kendi toplumuna yönelik gibi görünse de ortaya çıkan yeni bilgiler, fikirler veya icatlar, er veya geç diğer toplumların da faydasına olacaktır. Yeter ki her toplum, yabancı da olsa dünyaya yön verme gücüne sahip olan bilim insanlarının eserlerinin değerini ve önemini anlayabilsin ve bunlardan kendi toplumlarının lehine olacak bir şekilde faydalanmasını bilsin.

İşte İskoçyalı iktisatçı Adam Smith, (1723-1790)'ın “Ulusların Zenginliği” (The Wealth of Nations) adlı eserinin iki yüzyılı aşkın bir süredir modern iktisadın temel eseri olarak kabul edilmesinin birçok nedeni vardır. Bu kitabın başarısı, en azından “Doğal Özgürlük Sistemi” (System of Natural Liberty) bağlamında çeşitli argümanların oldukça sistematik bir şekilde sunulmasına dayanmaktadır. Smith piyasa ekonomisine dair düşüncelerinin dışında insanların kişisel çıkarlarını önemsemiştir. Kişisel çıkardan kişinin kendi çıkarları doğrultusunda kısmen de olsa sermayesini ülke ekonomisinin kullanımına sunması, yani “yeniden yatırım yapması” kastedilmektedir. İnsanların kişisel çıkarlarını işleyen bir rekabet düzeni tarafından toplumsal olarak kabul edilebilir kanallara yönlendirildiği ve hatta kamu yararını yani toplumsal refahı teşvik ettiği bir toplum vizyonu, belki de günümüz dünyasında en çok etkileyici yönüdür.

Bu makalenin amacı, Adam Smith'in özgürlük ve refah arasındaki ilişkiye dair düşünceleri hakkında okuyucuya bir fikir vermektir. Özellikle, küreselleşme sürecinde liberalizmin tartışma konusu haline geldiği son yıllarda, eserin bu konu ile ilgili olarak günümüzle olan ilişkisi ve geçerliliği incelenecektir. Ancak bu makale, Adam Smith'in teorisini bütün yönleriyle tam olarak tasvir etmek veya yorumlamak iddiasında değildir. Daha ziyade Smith'in “Ulusların Zenginliği” eserinin yanında “Ahlaki Duygular Teorisi” (The Theory of Moral Sentiments) kitabından yola çıkarak, özgürlükler ve refah ilişkisi bağlamında bazı önemli pasajlar seçilerek, kendi düşüncelerimiz doğrultusunda analiz edilecektir.

Bunun için birinci bölümde refahın oluşumunun unsurlarını detaylı bir şekilde ortaya koyabilmek için, ilk önce Smith'in “Doğal Özgürlük Sistemi”nin içeriği, “Görünmez El” (Invisible Hand) metaforu eşliğinde ve özellikle iş bölümünün, devletin, reformların ve eğitimin rolü ve önemi ekseninde

inceleneyecektir. Bu bölümün sonunda Smith'in liberal düşüncelerine yapılan haksız eleştirilere özellikle Alman ordo-liberal iktisatçıların açıklamalarıyla cevap verilecektir.

İkinci Bölümde ise Smith'in özgürlükler ve refah arasındaki ilişki tezinin geçerli olup olmadığını analiz etmek amacıyla günümüz dünya ülkelerine ve bu çerçevede Türkiye'ye yeniden tanımlanan ekonomik özgürlük kavramı açısından nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Yöntemsel olarak da Fraser Institute'nin ekonomik özgürlük ile refah ilişkisi bağlamındaki küresel çaptaki çalışmaları dikkate alınacaktır. Daha sonra yine Fraser Institute ve Cato Enstitüsü'nün bu sefer ekonomik özgürlüklere kişisel özgürlüklerin de dâhil edildiği bütüncül bir yaklaşımla yani insan özgürlüğü ile refah ilişkisi bağlamındaki küresel çaptaki çalışmaları, gerek dünya ülkelerine gerekse Türkiye'ye yansımaları açısından detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

1. ADAM SMİTH'İN “DOĞAL ÖZGÜRLÜK SİSTEMİ”NİN UNSURLARI VE REFAH ARASINDAKİ BAĞI

Adam Smith'in “Ulusların Zenginliği” adlı eseri, ekonomik olgular, para, büyüme ve aynı zamanda dağıtım ve kalkınma ile ilgilenen bir ekonomi teorisi ortaya koymuştur. Bu nedenle Adam Smith, birçok yazar tarafından klasik iktisadın “kurucu babası” olarak görülmüştür (Strather, 2003, s. 98). Adam Smith, Merkantilizmi, toplumsal refahtan ziyade yöneticilerin zenginliğini teşvik eden bir sistem olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Merkantilizm, devletin ve yöneticilerin zenginliğini maksimize etmeyi amaçlarken, Smith'in ekonomik sistemi, ekonomik özgürlük ve serbest piyasa yoluyla tüm ulusun refahına odaklanmaktadır (Wiengarten, 2001).

Smith, eserinin başında, bir ülkenin her yıl mevcut olan mal miktarıyla ölçülen zenginlik ve refahının nedenlerini ayrıntılı olarak ele almıştır. Buna göre verimlilik ve üretkenlik, iş bölümü, mesleki beceri, uzmanlaşma ve makineleşme yoluyla artırılabilir. Üretkenlikteki bu artış, herkesin yaşaması için, gerekli olandan daha fazla emek sarf etmesi anlamına gelmektedir. Toplumdaki tüm bireyler, iş bölümüne ve uzmanlaşmaya katıldığından, bu herkesin refahına ve dolayısıyla tüm ulusun refahına yol açacaktır.

Kısacası Smith'in “Ulusların Zenginliği” adlı eseri, iş bölümünün ve serbest piyasanın önemini vurgulamaktadır. İş bölümü içinde olan bireyler, belirli işkollarında faaliyetlerde bulunarak, uzmanlaştıklarında ve başkalarıyla

iş birliği yaptıklarında verimlilikleri artacak ve daha fazla üretim olanağına sahip olacaktır. Bu doğrultuda bireysel çıkarların arz ve talep mekanizması aracılığı ile herkesin refahı artacaktır. Buna göre sermaye, en yüksek kârın elde edilebileceği yerlere gidecek ve bu da yenilikçiliği ve ekonomik büyümeyi teşvik eden bir unsur olacaktır (Smith, 1789).

1.1. “Görünmez El” Metaforunun Rolü ve Önemi

Smith, ekonomiyi bir bilim olarak kurmuş, bu doğrultuda toplumun bakış açısını bireyin bakış açısıyla birleştirmiş ve aynı zamanda Yunan filozof Aristoteles (MÖ 384 - MÖ 322)'in şu temel sorusunu analiz etmiştir: “Hangisi daha elzemdir: Genel olarak toplumun saadeti mi yoksa kişisel olarak bireysel mutluluk mu?”

Meseleyi doğal özgürlük çerçevesinde ele alan Smith, genel olarak toplumsal saadetin her bireyin kendi sosyal sınırları içinde kişisel mutluluğunu artırmaya çalışmasıyla maksimize edileceği sonucuna varmıştır. Bir başka deyişle Smith, kendi çıkarını arayan bireyin aynı zamanda bir bütün olarak toplumun refahına da katkıda bulunacağını savunmuştur. Özgürlüğün esas alındığı bu sistemde bireyler, kendi çıkarlarının peşinden gidebildikleri sürece sanki “Görünmez El” tarafından yönlendiriliyormuşçasına milletin refahını da artıracaktır (Holub, 2006, s. 138-139).

Smith, “Görünmez El” metaforunu “Ulusların Refahı” kitabında belki de üzerinde fazla düşünmeden sadece bir kez kullanmıştır. Nitekim bu metafordan tam olarak neyi kastettiğini de tam olarak açıklamamıştır. Benzer bir şekilde “Görünmez El” metaforu, “Ahlaki Duygular Teorisi” (The Theory of Moral Sentiments) kitabında da bir kez geçmektedir. Smith, bu metafor üzerinden zenginlerin lüks tüketimlerinden yoksulların da (en azından belirli koşullar altında) istifade ettiklerini izah etmiştir (Horn, 2023, s. 12).

Smith'e göre bireysel özgürlük, esasen belli bir derecede kişisel bağımsızlıktır, yani başkalarının keyfi ve zorba muamelelerinden korunma anlamına gelmektedir. İnsan davranışlarında doğal bir içgüdü olarak birey, özellikle fırsatı yakaladığında ve kendi tabiriyle “tarafsız gözlemci”yi devre dışı bıraktığında başkalarına hükmetme eğilimine girmektedir. Toplumsal ahengi bozan bu saplantılı davranışın önüne geçebilmek için, devletin yasal düzenlemelerine ihtiyaç vardır. Bunun ötesinde ahlak eğitimi aracılığı ile bireylerin başkalarıyla empati kurma yeteneği geliştirilmelidir.

Bu bağlamda yalnızca özgür ve bağımsız olanlar, empati kurabilmekte ve ahlaki açıdan uygun yargılarda bulunabilmektedir. Bireyin bağımsızlığı, ancak yaşamın, bedenın, ticari/mesleki özgürlüğün, girişimciliğın ve özel mülkiyetin korunması ile mümkündür. En nihayetinde bunlar sağlandığında “Görünmez El” olarak ifade edilen manevi bir güç, toplumda ve ekonomik hayatta doğal ahengi temin edecektir. Bu bağlamda Smith’in piyasanın düzenleyici gücü olarak “Görünmez El” metaforu, Liberalizmin en iyi bilinen simgesi olmuştur (Albers ve Zottmann, 1980, s. 41).

Kilise kurumunun resmi görüşlerinden uzaklaşan ve/fakat Tanrı inancını yitirmemiş olan ve bazı araştırmacılara göre deist olan Smith’in eserlerinde dini konulara ilişkin çeşitli, bazen de çelişkili ifadeler, çok çeşitli yorumlara sebebiyet verse de Smith’in kitap çalışmaları, aynı zamanda yaşadığı dönemin arka planında ve tarihsel koşulların bir ürünü olarak görülmelidir. Ancak şu bir gerçek ki Smith, her ne kadar ateist olduğu kesin olarak bilinen İskoç ekonomist ve filozof David Hume (1711-1776)’nin görüşlerinden etkilenmiş ise de seküler bir ifade olan “Görünmez El” metaforu, aslında Smith’in İskoç Aydınlanmasının en önemli isimlerinden biri olan hocası Francis Hutcheson (1694-1746)’dan almıştır. Bu kavram, bir boyutuyla kozmosun doğasında mevcut bir unsurdur ve önceden dengelenmiş ahenge olan inancın bir ifadesidir (Aßländer, 2016, s. 394).

Görünmez olan her şey, aslında manevi âleme yönelik mecazi bir işarettir. Müslüman bilim insanları, Smith’in “Görünmez Eli” metaforundan, Kur’an-ı Kerim’de geçtiği gibi, “Allah’ın Eli” (Yedullah) (Kur’an-ı Kerim, Fetih, 48/10) ifadesinden yola çıkarak, ihtiyatlı bir yaklaşımla yorum yapabilir. Nasıl ki Smith’in “Devletin Eli” kavramından maddi bir el anlaşılmıyor ise “Görünmez El” ifadesinden de İslâmî bir yaklaşımla maddi bir elden ziyade Allah’ın doğa ve toplum üzerindeki icraatlarını, kuvvet ve kudretini yansıttığı düşünülebilir. Buna bağlı olarak manevi bir izahatla “Görünmez El” kavramından bir toplumun içinde bulunduğu (fırsatlar içeren) durumunu (örneğin iş bölümü olanaklarından yararlanmak suretiyle) değerlendirilince, Allah da o topluma Rahman isminin bir tecellisi olarak dünyada refah ve saadet nasip edecektir (Kur’an-ı Kerim, Ra’d, 13/43).

1.2. İş Bölümünün Rolü ve Önemi

İş bölümü ilkesine göre yapılması gereken işler/görevler, parçalara ayrılmakta ve bu parçalar, iş birliği içinde olan çalışanlara (iştirakçilere)

ayrı ayrı dağıtılmaktadır. Adam Smith ilgili kitabında bu doğrultuda emek değer teorisini bir toplu iğne fabrikası örneğiyle açıklamıştır. Buna göre vasıfsız bir işçi, tek başına günde belki bir, ama en fazla 20 toplu iğne yapabilme gücündedir. Ancak, üretim süreci tek tek işçilere ayrılırsa ve her bir işçi teli sıyırma, düzeltme veya kesme, iğne ucunu taşlama, iğne başı yapma, bitmiş iğneleri ağartma veya paketleme konularında uzmanlaşırsa, on kişi bir günde 48.000 iğne üretebilme imkânına ulaşacaktır. Smith'e göre tek başına iş bölümüne dayanan kolektif emek, zenginlik ve refah meydana getirmekte ve yüksek derecede iş bölümü, bir ekonominin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Ancak, üretime geçmeden önce ilave işçi ve ekipmanın finansmanı için birikmiş sermayeye ihtiyaç vardır (Smith, 1789, s. 9-10).

Enteresandır Osmanlı döneminde Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye azalığı da yapmış olan İslâm bilgini Said Nursi (1878-1960) de sanki Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabını okumuşçasına tıpkı orada kullanılan örneğinden yola çıkarak, "taksimü'l-a'mâl" (iş bölümü) üzerinden üretilen dikiş iğnesi misali hakkında şunları ifade etmiştir: "...dikiş iğneleri yapan on adam, ayrı ayrı yapmağa çalışmışlar. O ferdî (bireysel) çalışmanın, her günde yalnız üç iğne, o ferdî sanatın meyvesi olmuş. Sonra teşrikü'l-mesâî (iş birliği) düsturuyula on adam birleşmişler. Biri demir getirip, biri ocak yandırıp, biri delik açar, biri ocağa sokar, biri ucunu sivriltilir ve hâkezâ... Sonra, o teşrikü'l-mesâî ve taksimü'l-a'mâl düsturuyula olan sanatın semeresini taksim etmişler. Her birine- bir günde 3 iğneye bedel - 300 iğne düştüğünü görmüşler" (Nursi, 2009, s. 169-170).

Smith, piyasa ekonomisinin merkezi rolünü vurgulayan bir ekonomi teorisini olmanın ötesinde aynı zamanda aydın bilim insanı ve ahlak filozofuydu. Merkantilizme karşıtlığı temelinde Smith, aşağıdaki gerekçelerle iktisadi nizama dair görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: "Bütün sistemlerden kayırma ve kısıtlamadan vazgeçildiğinde doğal özgürlük, tek başına ve basit bir şekilde kendi sistemini oluşturur. Birey, yasaları ihlal etmediği sürece, kendisine tamamen özgürlük verilmelidir. Böylece birey, çıkarlarını kendi yöntemleriyle takip edecek, çalışma azmini ve sermayesini rekabet halinde olduğu herhangi bir kişi veya tabaka ile geliştirecek ya da hayata geçirecektir" (Smith, 1789, s. 574).

Smith'in "Doğal Özgürlük Sistemi", aşağıdaki iki temel görüşe/talebe dayanmaktadır (Glastetter, 1992, s. 37):

- 1.) Doğal hukuka dayalı olarak bireye her alanda özgür gelişim ve eşitlik hakkı tanınmalıdır.
- 2.) Müdahale edilmeyen toplumsal sürecin optimal bir sonuca olarak ahenkli bir nizam oluşturulmalıdır.

Bu iki temel üzerine inşa edilen sistemde bireyler, yaşam koşullarını iyileştirmek için, sürekli olarak çaba gösterecektir. Bu çerçevede insan davranışları, aşağıdaki unsurların etkisi altında kalacaktır (Smith, 1789, s. 16-17):

- 1.) *Birey, piyasada takas ve ticaret eğilimi gösterecektir:* Smith'in piyasaya yaklaşımında kullandığı en belirgin kavram, toplumsal iş bölümüdür. Toplumda ve ticaret hayatında iş bölümü olmadan emeğin üretkenliği ve dolayısıyla bir ülkenin refahı da önemli ölçüde artırılmaz. İş bölümüne dayanan ticaret olmadan bireysel zenginliğin elde edilmesi de mümkün değildir.
- 2.) *Birey, kendini bir başkasının yerine koyabilecek insani sempatiye sahip olacaktır:* Smith'in dünya görüşünde sempati kavramı önemli bir yer almaktadır. İlk büyük felsefi çalışması olan "Ahlaki Duygular Teorisi" (The Theory of Moral Sentiments) isimli kitabında Smith (1759), piyasa, ahlak ve kapitalizm arasındaki ilişkiden yola çıkarak, kişilerin diğer insanlara duydukları sempatiyi, ahlakın temeli ve insan emeğinin arkasındaki itici güç olarak tanımlamıştır.
- 3.) *Birey, iç dünyasında tarafsız bir gözlemcinin varlığını hissedecektir:* Smith, "Ahlaki Duygular Teorisi" kitabında doğal özgürlükleri, sosyal sorumluluklarla sınırlı tutmuştur. Bu sosyal sınırlar, Smith'in tabiriyle "iç yargıç" olarak adlandırdığı vicdani sorumluluklardır. Smith, vicdan için güzel bir düşünce metaforu kullanmıştır: "Tarafsız Gözlemci". Birey, bu sessiz gözlemciyi ruh dünyasında sürekli olarak taşımaktadır. Kendi eylemlerini değerlendirmek zorunda kaldığında bireyin tek yapması gereken şey, vicdanını sorgulamak için aklını başına almaktır (Horn, 2023, s. 8). Buna göre kişi, ticari faaliyetlerindeki her girişimini ve her eylemini toplumsal kabul edilebilirlik ve meşruluk açısından gözden geçirmek zorundadır. Smith, bireyin eylemlerinin etik statüsünü objektif olarak yargılamasını sağlayan hayali bir üçüncü kişi olan "tarafsız gözlemci" kavramıyla önemli bir katkıda bulunmuştur. "Göğüsteki adam" olarak da bilinen "tarafsız gözlemci", bireylerin

kendi davranışlarını tarafsız bir şekilde incelemek amacıyla kendilerini 'yargıç' ve 'zanlı' olarak ikiye ayırmak için kullandıkları bir araçtır (Jung, 2015). Dolayısıyla zannedildiğinin aksine Smith, serbest piyasanın sınırsız olmasından yana değildi.

Smith, Merkantilizm anlayışından farklı olarak ekonomik sürece gereğinden fazla bir müdahaleyi uygun görmemiştir. Ona göre "Doğal Özgürlük Sistemi", bireyin herhangi bir kısıtlamadan korkmak zorunda kalmadan ekonomik faaliyetlerini özgürce sürdürebildiği bir toplum nizamıdır. Ancak böyle bir sistemde bireylerin eğilimleri ve temel içgüdüleri özgürce gelişebilecektir (Gehrke, 1991, s. 131).

1.3. Devletin Rolü ve Önemi

Smith'in toplum modelinde devlet, adaleti sağlama ve bireyin tek başına etkin bir şekilde elde edemeyeceği kamu mallarını üretmenin dışında piyasa katılımcıları için kamu yararına (toplumsal refaha) yönelik olarak yasal düzenlemeler yapmalıdır. Smith'in dünya görüşünde felsefe ve ekonomi teorisi, insanların sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmeye yardımcı olmalıdır. Bu bağlamda Streminger (2017)'e göre Smith'in çalışmalarındaki başarı ile ortaya koyduğu en belirgin açılım, kamu yararı (toplumsal refah) ile piyasa ekonomisi (ekonomik özgürlükler) arasındaki etkileşime ilişkin temel fikirlerdir.

Piyananın "Görünmez Eli" ile devletin "Görünür El"nin nasıl birlikte çalışması gerektiği hususundaki düşünceleri, sürdürülebilir refahın da ana kaynağıdır. Bir başka ifadeyle belirli koşullar altında piyananın "Görünmez El"inin de denetime açık olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle devletin görevi, istisnai ve gerekli durumlarda piyananın "Görünmez El"ine yardım eli uzatmaktır. Örneğin sosyal haklar açısından işgücünün korunması yoluyla devletin "Görünür El"i devreye girmelidir.

Smith'e göre piyasaya aşırı bir şekilde ve gereksiz yere müdahale eden bir devlet, olayların doğal akışını ve ulusun refahını engellemektedir. Bunun için Smith (1789, s. 582-592), kendisini üç temel görevle sınırlayan minimal bir devletin varlığını yeterli görmüştür:

- 1.) *Devlet, ulusal savunma bağlamında ülkesini ve toplumu dış saldırılara karşı korumalıdır:* Smith'e göre, vatandaşları yabancı devletlerin olası saldırılarına karşı korumak ve kesintisiz bir ekonomik sürecin ön koşulu olarak barışı savunmak, devletin ilk görevidir. Bu, silahlı kuvvet-

lerin kurulması ve idamesi ile ancak mümkündür. Zira özel girişimciler, yüksek maliyetleri nedeniyle bunu gerçekleştiremeyecektir. Bir ordu, toplumun gelişmişlik düzeyine bağlı olarak vatandaşların mali katkılarıyla ancak ayakta durabilmektedir. Bir toplumda iş bölümü ne kadar yüksekse, vatandaşların bir profesyonel orduya ihtiyaç duymaları da o nispette yüksek olacaktır. Smith, gelişmiş toplumlarda devlet eliyle oluşturulmuş profesyonel bir ordunun gerekliliğini iki sebebe bağlamaktadır. Birincisi, ticaretteki ilerleme, ikincisi ise savaş teknolojisindeki gelişmelerdir (Fellmeth, 1981, s. 97).

2.) *Devlet, adaleti sağlamalı ve bireyi haksızlığa karşı korumalıdır:* Smith'e göre devletin ikinci görevi, her bir vatandaşı mümkün olduğunca adletsizlikten ve başkalarının baskısından ve zulmünden korumaktır. Ayrıca devlet, mülkiyet haklarını ve sözleşme hukukunun uygulanmasını garanti altına almalıdır, aksi takdirde hukuk sisteminde bireysel motivasyon için önemli bir teşvik mekanizması eksik kalacaktır (Pichler, 1991, s. 266).

3.) *Devlet, kamusal hizmette bulunmalıdır:* Devlet, bireylerin kendi başlarına verimli bir şekilde sağlayamayacakları eğitim veya alt-yapı gibi kamusal hizmetlerde bulunmalıdır. Bu alt yapılar arasında yolların, köprülerin, kanalların ve limanların inşası yer almalıdır. Amaç, malları ve ürünleri daha hızlı ve daha ucuza taşımak ve böylece ülkenin refahını artırmaktır. Smith, altyapı harcamalarını finanse etmek için, özellikle ulaşım yollarını desteklemek amacıyla kullanıcılardan da belirli oranda ücret alınmasını önermiştir (Smith, 1789, s. 613).

Görüldüğü üzere klâsik liberal anlamda ekonomik özgürlük anlayışında her şey, piyasa ekonomisine terk edilmemekte ve devlet de piyasadan uzak kalmamaktadır. Smith ekolüne bağlı liberaller, devletin, bireysel mülkiyet haklarının hem içeride hem de dışarıda güvence altına alınmasında "koruyucu devlet" (protective state) olarak önemli bir görevi olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca devlete, devlet müdahalesi olmadan piyasaya (istenilen ölçüde) sunulamayacak bazı malların "üretici devlet" (productive state) olarak sağlanmasını temin etme görevini de yüklemektedirler (Buchanan,1975).

Kısacası devletin görevi, piyasa tarafından yerine getirilemeyen görevleri yerine getirmek ve işleyen bir toplum ve işleyen bir piyasa için çerçeve koşulları zamanında oluşturmaktır. Smith'e göre devletin piyasadaki payının

büyüklüğü, ahlak ve rekabetin kişisel çıkarları ne ölçüde disipline ettiğine bağlıdır. Dolayısıyla Neo-Liberalizm anlamında devlet, bir “gece bekçisi devlet” veya “jandarma devlet” konumunda değildir.

1.4. Reformların Rolü ve Önemi

Smith'in dünya görüşünde ulusun gerçek refahı ve saadeti, maddi zenginliğin ötesine geçen bir sosyal hedeftir. Ulusun refahının kalıcı olarak sağlanabilmesi için, Smith, aşağıdaki iktisadi, sosyal ve hukuki alanlarda kapsamlı bir şekilde reformların yapılmasını gerekli görmüştür (Recktenwald, 1976, s. 134-135):

- *Tekel Yasağı*: Tekelleşme, aynı üretim kolunda faaliyet gösteren birden fazla firmanın, piyasayı etkilemek, yönlendirmek, fiyatların istenilen (yüksek) düzeyde tutulmasını sağlamak, kârlarını artırmak gibi amaçlarla tüzel kişiliklerini korumak şartıyla, birlikte hareket etmelerini öngören gizli anlaşma çerçevesinde oluşturdukları bir iktisadi birliktir. Bu iktisadi birlik, KOBİ'leri ortadan kaldıran, fiyatları yükselten ve dolayısıyla tüketicilerin aleyhine olan bir süreçtir (Seyyar, 2007, s. 1012). Bunun için liberaller, serbest piyasanın özgürlüğünü tehdit eden en büyük risk olarak tekelleşmeyi görmüştür. Dolayısıyla ekonomik özgürlük, haksız rekabetin ortaya çıkaracağı güç temerküzleri yani tekeller tarafından yok edilmemelidir. Onun için piyasada ekonomik anlamda güç temelli aşırı birikim oluşumlarını sınırlamak ve denetlemek, devlete ait bir sosyal görevdir (Seyyar, 2021, s. 520). Bu yaklaşımıyla Smith'in büyük ve güçlü sermaye sahiplerinin yanında olmaktan ziyade tekellerin ya da loncaların egemenliğinden korumak istediği küçük piyasa katılımcılarının koruyucusu olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.
- *Mülkiyet Hakkı*: Mülkün miras kalmasını, takas edilmesini veya bağışlanmasını engelleyen yasalar, yürürlükten kaldırılmalıdır.
- *Sendikal Özgürlükler*: Çalışanlar, toplu sözleşme hakkına sahip olmalıdır.
- *Ticari Özgürlük*: Yurtiçinde ve yurtdışında ticaret engelleri ortadan kaldırılmalıdır.
- *Mesleki Özgürlük*: Bireylere istedikleri alanda serbestçe meslek seçme hakkı verilmelidir.

1.5. Eğitimin Rolü ve Önemi

Smith'e göre toplum için çok faydalı olan ancak hiçbir zaman maddi getiri sağlamayacak olan bir diğer alan da eğitimidir. Buna göre ülke savunması, yargı ve ticareti teşvik eden kamu kurumlarının yanı sıra devlet, halkın eğitimi ile de ilgilenmelidir. Ancak herkes için eşit eğitim hakkı garanti altına alındığında adil bir toplumdan söz edebilmektedir. Smith, her ne kadar iş bölümünün avantajlarını sıralasa da ve kişinin bireysel çıkarını, ekonomik büyümenin motoru olarak görse de bunların, gerçek anlamda toplumsal saadet için yeterli olacağını düşünmemiştir. Onun için Smith, toplumsal refahın ahlaki ve sosyal bileşenlerini de ortaya koymuştur.

Smith, insanlara hayatta tatmin edici bir amaç sağlamak ve sosyo-kültürel gelişimi teşvik etmek için, halk eğitimini gerekli görmüştür. Smith, sadece çalışmanın getireceği monotonluğu fark etmiş ve bunun telafisine yönelik eğitim odaklı önerilerde bulunmuştur. Modern bir toplumda güçlü bir eğitim sistemi, iş bölümünün zararlı etkilerine karşı koymayı amaçlamalı ve toplumsal refahı oluşturabilecek yüksek eğitimli aydın bir toplum inşa etmelidir (Smith, 1789, s. 662).

1.6. Smith'in Liberal Görüşlerini Eleştirenler ve Destekleyenler

Smith'in liberal görüşleri, bazen maksatlı bir şekilde bazı muhalif düşünürler tarafından yanlış değerlendirilmiştir. Örneğin siyasi olarak sol görüşlü Amerikalı iktisatçı Paul Samuelson (1915-2009), "Ekonomi" (Economics) kitabında Smith'in "Doğal Özgürlük Sistemi"nin özünün egoizm olduğunu ileri sürmüş, onu bencilliğin savunucusu olarak tanıtmış ve "Görünmez El" metaforunu gülünç ve anlamsız bir kavrama dönüştürmüştür (Samuelson, 1948).

Aslında eleştiriler, Smith'den ziyade 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan, sınır, ölçü, kural ve değer tanımayan adi, ilkel ve kaba bir ekonomi liberalizmine yönelik yapılmalıdır. İşte 1933-1949 yılları arasında Türkiye'de bulunmuş olan Alman iktisatçı Alexander Rüstow (1885-1963), Smith'in ahlak temellerine dayanan liberal anlayışından uzaklaşan "Kaba Liberalizm" temsilcilerini eleştirmiştir. Rüstow'a göre "Kaba Liberaller", "Tanrı'ya (tevekkül temelinde) yanlış bir yaklaşımla güven duyarak, deveyi bağlamayı tamamen ihmal etmişlerdir." Halbuki Smith, piyasa güçlerinin denetimine yönelik olarak etik ve kurumsal unsurların önemine işaret etmişti (Rüstow, 1945, s. 93-94; s. 105-111).

Klâsik liberalizmin eksikliklerini gören Rüstow'un sosyal piyasa ekonomisi anlayışının karakteristik özelliği, "Kaba Liberalizm" olarak ifade ettiği ekonomi liberalizminden bariz bir şekilde tamamen ayrıydı. Rüstow'da özellikle özerk bir sistem olarak gösterilen serbest ekonomiye duyulan "koşulsuz batıl inanç" noktasındaki eleştiriler çok belirgindir. Rüstow, bu doğrultuda genel anlamda istisnasız olarak herkese refah vaat eden, müdahaleleri gereksiz ve verimsiz gören "Kaba Liberalizm" in mucizevi bir sonuçla ortaya çıkması beklenen "mutluluk saçmalıklarını" ve sınırsız özgürlük anlayışını aleni olarak tenkit etmiştir. Ancak ifade edildiği üzere bu tenkitler, direkt olarak Smith'e yönelik hiçbir zaman olmamıştır.

Rüstow gibi Almanya'da Ordo-Liberalizmin fikir babası olan Walter Eucken (1891-1950) de Smith'in erdemlerini görebilen, liberalizmi etkili rekabet ilkeleriyle bir nizama dönüştürmek isteyen bir iktisatçıydı. Sosyalizmin başarısızlığının yanında küresel ekonomik krizde kapitalizmin çöküşünü de görmüş olan Eucken, geç dönem Smithyenlerin kapitalist düşüncelerini eleştirmiş ve daha insancıl ve sosyal piyasa ekonomisi ile sonuçlanan bir ekonomik modelin arayışı içinde olmuştur (Seyyar ve Köleoğlu, 2021, s. 109-128).

Özetle, Smith'i duygusuz, acımasız bir egoizmin temsilcisi haline getirmek isteyenler, Smith'in ahlaki duygular ile ilgili kitabını herhalde okumamış ya da en azından onu doğru anlamamış olacaktır. Smith'i devletten ve düzenlemelerden olabildiğince bağımsız bir ekonominin savunucusu haline getirmek isteyenler de tamamen yanılmaktadır. Çünkü Smith, devlete karşı körü körüne düşmanlık besleyen birisi hiçbir zaman olmamıştır. Alman siyaset bilimci Karl Graf Ballestrem (1939-2007)'in Smith hakkındaki şu sözleri, bu anlamda ne kadar doğru bir tespittir: "Devlet, kamu yararından (halkın refahından) sorumludur ve gücünü bunu teşvik etmek ve korumak için kullanmalıdır. Smith, 19. yüzyıldaki anlamıyla bir "laissez-faire" (bırakın yap-sınlar) liberali değildi, daha çok 20. yüzyıldaki anlamıyla bir Ordo-liberaldi" (Habermann, 2002, s. 16).

"Ahlaki Duygular Teorisi" kitabında Smith, erdemli insanı, özdenetim (nefsine hâkim olma), sağduyu, dürüstlük, adalet ve yardımseverlik ile karakterize etmiştir. Hakkında bildiklerimize göre hiç evlenmemiş olan Smith, bu ideale oldukça yakın hoşgörölü, sosyal duyarlı ve mütevazı bir hayat sürmüştür. Nitekim hatırı sayılır gelirinin büyük bir kısmını ahir ömründe yoksullara miras olarak bırakmıştır (Kurz, 1990, s. 322).

2. SMİTH'İN ÖZGÜRLÜKLER VE REFAH ARASINDAKİ İLİŞKİ TEORİSİNİN GÜNÜMÜZ DÜNYASINA VE TÜRKİYE'YE YANSIMASI

Smith'in teminat altına olmasını istediği ekonomik özgürlüklerin toplumsal refahın oluşumuna önemli derecede katkı sağladığına dair tezi, bugün kapsamlı araştırmalar sonucunda teyit edilmektedir. Örneğin Fuest vd. (2006), hem kişi başına düşen gelirle ölçülen ekonomik özgürlük ve refah arasındaki ilişkiyi, hem de ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Sonuç olarak ekonomik özgürlük ile daha yüksek refahın el ele gittiğini göstermiştir. Bu sonuç, aynı yılda yapılan dünyada (Gwartney vd; 2006) ve Kuzey Amerika'da (Karabegovic vd; 2006) ekonomik özgürlük ile ekonomik faaliyet düzeyi arasında yakın ve pozitif bir korelasyonun olduğunu ortaya koyan iki farklı çalışmanın bulgularıyla da örtüşmektedir.

2.1. Modern Dünyada Ekonomik Özgürlük Kavramı

Smith'in liberal dünya görüşünde ekonomik özgürlük, insanların baskıdan etkilenmeden işlerini yapabildikleri, emeklerini ve mallarını kullanabildikleri ve mal üretebildikleri veya takas edebildikleri zaman hayatıyet bulmaktadır. Dolayısıyla klâsik liberal anlayışta ekonomik özgürlüğün temel unsurları; bireysel tercihlerde egemenlik, piyasalarda serbest mübadele, tedarikçi veya alıcı olarak piyasalarda rekabet etme hakkı, insanların ve mülklerin başkalarının haksız müdahalelerinden korunmasıdır. Bugün de ekonomik özgürlük kavramının içeriği, klasik liberal düşüncelerden pek farklılık göstermemektedir. Nitekim Gwartney vd. (1996, s. 12), ekonomik özgürlüğün varlığını şu iki şarta bağlamaktadır:

- 1.) Bireyler, güç kullanmadan, hile yapmadan veya hırsızlık yapmadan edindikleri helal mülkleri, başkalarının fiziksel müdahalesinden korunmaktadır.
- 2.) Bireyler, başkalarının haklarını ihlal etmedikleri sürece mülklerini kullanma, takas etme veya satmada serbesttirler.

Liberal görüşe göre, özgürlük arzusu insanların doğasında vardır. Bu anlamda ekonomik özgürlük, sadece kendi başına bir değer değildir, ancak sağlıklı ve müreffeh bir ekonomi için, en önemli koşuldur. Burada klâsik liberal gelenekte kullanılan özgürlük kavramı, bireyin maddi olanakları ve arzuları ile ilgili olmaktan ziyade bireylerin kendilerine ait mülkiyetlerini bağımsız olarak

kullanma hakkıyla bağlantılıdır. Bu özgürlük kavramı, olumsuz bir şey olduğu için değil, bireyin özel alanının dışarıdan müdahaleye karşı ne ölçüde korun-
duğuyla ilgili olduğu için, genellikle “negatif özgürlük” olarak adlandırılmak-
tadır. “Negatif özgürlük” anlayışında örneğin üreten kişinin gelirinden yüksek
oranda vergi kesilmesi, kişinin kaynaklarının azaltılmasına yol açan negatif bir
müdahale biçimidir. Bu durumda vergi mükellefi, kaynaklarının bütününe öz-
gürce kullanabilmekten mahrum edilmektedir (Fuest vd; 2006, s. 6-7).

2.2. Fraser Institute'nin Ekonomik Özgürlük ile Refah İlişkisi Bağlamındaki Küresel Çaptaki Çalışmaları

Kanadalı Fraser Enstitüsü, her yıl iş birliği yaptığı değişik ülkelerde faaliyet
gösteren çok sayıda kuruluşla birlikte 165 ülke için ekonomik özgürlük ve re-
fah arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta ve “Dünyanın Ekonomik Özgürlüğü”
(Economic Freedom of the World) isimli raporunu ilgililere sunmaktadır.
“Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi”, öncelikli olarak hükümetlerin insanla-
rın özgür ekonomik tercihler yapmasına ne ölçüde izin verdiğini değerlendi-
rebilme fırsatı vermektedir (Fraser Institute, 2024).

Bu enstitü, ekonomik özgürlük kavramını Smith'in çizgisinde şu şekilde
açıklamaktadır: Bireyler, güç kullanmadan, hile yapmadan veya hırsızlık yap-
madan elde ettikleri mülkleri, başkalarının fiziksel tecavüzüne karşı korun-
duğunda ekonomik özgürlüğe sahip olmaktadır. Bireylerin eylemleri, diğer
insanların haklarını ihlal etmediği sürece mülklerini kullanmakta, takas et-
mekte veya satmakta özgür olduklarında o ülkede ekonomik özgürlük vardır.
Ekonomik özgürlük, gönüllü mübadele, rekabet, kişisel tercih ve bireylerin
ve mülklerinin korunmasının geçerli olduğu durumlarda vardır. Özgürlüğün
bu ekonomik yönlerini ölçmek için, Fraser Enstitüsü araştırmacıları, beş ana
kategoriye/alana odaklanmaktadır (Fraser Institute, 2024, s. 1-2):

- 1.) *Devlet Sektörünün Büyüklüğü*: Devlet harcamaları, vergilendirme ve
devlet girişimciliği arttıkça kolektif tercih, bireysel tercihin önüne
geçmekte ve ekonomik özgürlük azalmaktadır.
- 2.) *Hukukun Üstünlüğü*: Hukuk sistemi, adalete dayanmalı ve mülkiyet
haklarını koruma altına almalıdır.
- 3.) *İstikrarlı/Sağlam Para*: Bir ülkede yüksek enflasyon, ücretlerin ve ta-
sarrufların değerini düşürmektedir. Enflasyon oranının yüksek olma-
sı bir yana sürekli olarak değişken ise, ekonomik aktörlerin geleceğe

dönük plân yapmalarını daha da zor hale getirecektir. Bu durum, ekonomik özgürlüklerin erozyona uğramasına sebebiyet vermektedir.

- 4.) *Uluslararası Ticaret Özgürlüğü*: Bir ülkenin ticareti, dış dünyaya açık olması durumunda özel aktörler ve üreticiler, küresel çapta daha büyük pazarlara açılabilmekte ve daha fazla kaynağa erişebilmektedir.
- 5.) *Regülasyon Yoğunluğu*: İç ve dış pazar için aşırı kısıtlayıcı kurallar, özel girişimin önünü kesecektir. Onun için bürokratik engellere de yol açan gereksiz düzenlemelerden devlet kaçınmalıdır.

Fraser Enstitüsü, bu kategorilerin altındaki unsurların verilerini, ülkelerin ekonomik gücü ile ilişkilendirmekte ve sonuç olarak ekonomik özgürlüklerle refah arasında açık bir korelasyonun olduğunu tespit etmektedir. Örneğin fert başına düşen ortalama gelir, ekonomik olarak en özgür (gelişmiş) ülkelerde, ekonomik olarak daha az özgür (az gelişmiş) ülkelere kıyasla önemli ölçüde daha yüksek çıkmaktadır. Devlet tarafından sanayi ve ticaret alanında konulan ve uygulanan yasal düzenlemelerin ve kuralların en güvenilir olduğu ülkelerde en fazla yabancı yatırım gerçekleşmekte ve özel sektör girişi en fazla getiri sağlamaktadır.

Bununla birlikte, her ne kadar mutlak anlamda bir nedensellik bağının bazen kurulması mümkün değilse de Fraser Enstitüsü'ne göre, bireysel ve siyasi özgürlüğün kapsamı, ortalama yaşam süresi, küçük çocukların hayatta kalma beklentileri, yoksulluğun azaltılmasındaki başarı, cinsiyet eşitliği ve genel yaşam memnuniyeti ile ilgili verilerde de benzer pozitif korelasyonlar elde edilebilmektedir. 2024 yılında yayınlanan 2022 yılına ait en son rapor, ekonomik özgürlük ve refah arasındaki ilişkiyi yeniden incelemiş ve bu bağlamda ekonomik özgürlüğün daha iyi bir yaşamla ilişkili olduğu ve toplumsal refahı olumlu bir şekilde etkilediği sonucuna varmıştır (Fraser Institute, 2024, s. 27-33).

Tablo 1, ülkelerin ekonomik özgürlük endeksinin beş alanının her biri için puanlarını (ve sıralamalarını) göstermektedir. Bu verilerin analizinden birkaç ilginç sonuç ortaya çıkmaktadır: Yüksek gelirli sanayileşmiş ekonomiler, genellikle hukuk sistemi ve mülkiyet hakları (2. alan), sağlam para (3. alan) ve uluslararası ticaret özgürlüğü (4. alan) alanlarında oldukça üst sıralarda yer almaktadır. Ekonomik özgürlük endeksi (8,02 ile 8,58 arasında) açısından Hong Kong, Singapur, İsviçre, Yeni Zelanda, ABD, Danimarka ve İrlanda, 165 ülke içinde ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu ülkelerde “kişi başına düşen ortalama gayri safi milli gelir”in hayli yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin İsviçre, 95 bin USD yıllık kişi başına düşen ortalama gayri safi milli geliriyle “Ekonomik Özgürlükler Endeksi” sıralamasında 3. sırada yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere “Ekonomik Özgürlükler Endeksi” ile bir toplumun genel refahını yansıtan “kişi başına düşen ortalama gayri safi milli gelir” ile arasında anlamı bir ilişki bulunmaktadır. Venezuela gibi bazı ülkeler hariç, bir ülkede “Ekonomik Özgürlükler Endeksi” düşük ise o ülkedeki refah seviyesi de genelde düşük seviyede kalmaktadır.

Tablo 1: Ülkelerin Ekonomik Özgürlük Endeksi (Yıl: 2022) ve Kişi Başına Düşen Ortalama Gayri Safi Milli Gelir (USD) (Yıl: 2023).

Sıra	Ülke	Ekonomik Özgürlük Endeksi	Kişi Başına Düşen Ortalama Gayri Safi Milli Gelir
1	Hong Kong (Çin)	8,58	55 bin
2	Singapur	8,55	70 bin
3	İsviçre	8,43	95 bin
4	Yeni Zelanda	8,39	48 bin
5	ABD	8,09	80 bin
6	Danimarka	8,02	73 bin
6	İrlanda	8,02	80 bin
8	Kanada	7,99	54 bin
9	Avustralya	7,98	55 bin
9	Lüksemburg	7,98	83 bin
11	Japonya	7,90	39 bin
--	--	--	
136	Guyana	5,60	13 bin
137	Sierra Leone	5,59	870
138	Türkiye	5,57	11 bin
139	Comoros	5,56	1.600
140	Malavi	5,48	11 bin
--	--	--	
162	Suriye	4,28	710
163	Sudan	4,11	880
164	Zimbabwe	3,53	2 bin
165	Venezuela	3,02	13 bin

Kaynak: The Human Freedom Index, 2024, s. 17-18. Dünya Bankası (2023).

Hong Kong (Çin), dünyaya kişisel özgürlükler olmadan da sırf ekonomik özgürlükler sayesinde refah sağlanabileceğini göstermiştir. Ancak Hong Kong (Çin), kişisel özgürlüklerle birlikte analiz edildiğinde dünya sıralamasında ancak orta sıralara düşmektedir. Türkiye ise ortalama 11 bin USD civarındaki kişi başına düşen gayri safi milli geliri ve 5,57 puanlık bir “Ekonomik Özgürlükler Endeksi” ile ancak 138. sıraya gelebilmiştir. Türkiye’nin genel “Ekonomik Özgürlük Endeksi”ni, spesifik olarak 5 alanda geçerli olan unsurlar açısından değerlendirdiğimizde Türk Lirasının istikrarlı ve güçlü bir para birimi olmadığı ortaya çıkmaktadır. 3,30 endeksle Türkiye, bu alanda 165 ülke arasında 159. sıradadır. Diğer alanlarda aldığı puanı ve sıralama açısından dünyadaki yerini, Tablo 2’de görmek mümkündür.

Tablo 2: Türkiye’nin Dünya Sıralamasında Ekonomik Özgürlüğün 5 Alanındaki Performansı [Endeks/Sıralama] (Yıl: 2022).

Alan 1: Devlet Sektörünün Büyüklüğü	Alan 2: Hukukun Üstünlüğü	Alan 3: İstikrarlı/Sağlam Para	Alan 4: Uluslararası Ticaret Özgürlüğü	Alan 5: Regülasyon Yoğunluğu
Endeks/Sıralama				
6,98/65	4,81/90	3,30/159	7,17/86	5,61/133

Kaynak: The Human Freedom Index, 2024, s. 23.

Kişi başına düşen ortalama gayri safi milli gelir, bir ülkenin sosyal refahı hakkında fazla bir şey söylememektedir. Bu ülkelerde yaşayan birçok insanın yaşam kalitesi çok düşük olduğu halde yine de kişi başına gelir yüksek çıkabilmektedir. Bu nedenle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), “İnsani Gelişme Endeksi”ni (Human Development Index) geliştirmiştir. Bu endeks, ülkelerin çeşitli boyutlardaki gelişmişlik düzeylerini kaydetmek amacıyla yıllık olarak hesaplanmaktadır. Kişi başına düşen gelirin satın alma gücü, doğumda beklenen yaşam süresi ve eğitim kalitesi olmak üzere üç değişkenin endekslerinden hesaplanmaktadır. “İnsani Gelişme Endeksi”, günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyinin en yaygın uluslararası ölçütü haline gelmiştir (<https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>, Erişim: 16.01.2025).

Her ne kadar “İnsani Gelişme Endeksi”, bir ülkenin kalkınmasının değerlendirilmesinde ekonomik büyümenin yanında insanların ve becerilerinin belirleyici kriter olması gerektiğini vurgulamak için oluşturulmuş ise de biz refah konusunu, özgürlükler bağlamında ele almak istediğimiz için, konuyu ekonomik özgürlükleri bireysel özgürlüklerle bütünleştirmek suretiyle bundan sonra da yine Fraser Enstitüsü ile Cato Enstitüsü tarafından ortaklaşa belirlenen “İnsan Özgürlüğü Endeksi” (Human Freedom Index) doğrultusunda incelemeyi uygun gördük.

2.3. Fraser Institute ve Cato Enstitüsü’nün İnsan Özgürlüğü ile Refah İlişkisi Bağlamındaki Küresel Çaptaki Çalışmaları

Sosyal bir varlık olan insanlar için ekonomik özgürlük, kendi başına yeterli değildir. Modern demokratik toplumlarda insanlar, her alanda hür yaşamak, düşüncelerini ve isteklerini özgürce ifade etmek, özgürce inançlarını yaşamak, toplanma ve protesto hakkını kullanmak, özgürce hareket etmek ve engelsiz bir şekilde başkalarıyla ilişki kurmak istemektedir (<https://www.fraserinstitute.org/studies/human-freedom-index-2024>, Erişim: 13.01.2025).

Bunun için insanlar, hukuku üstün tutan, kendilerine geniş çaplı sosyal haklar tanıyan demokratik ülkelerde yaşamayı tercih etmektedir. Ne de olsa düzenli olarak özgür ve adil seçimler yapan bu gibi demokratik ülkeler, sadece ekonomik özgürlükleri değil aynı zamanda sistematik olarak bireysel özgürlüklerin ve sivil toplumun gelişmesine de katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla sosyal hayatı sadece ekonomik anlamda iyileştirmek istemeyen ülkeler, hem bireysel özgürlükleri hem de toplumsal refahı koruma ve geliştirme yönünde çaba gösterme bilincinde hareket etmektedir. Zaten Rüstow’a göre de ekonomik özgürlükler, haddizatında kendi başına bir değer değildir, sadece siyasi ve insani özgürlüğün vazgeçilmez temelidir. Dolayısıyla insana dair özgürlükler, bir bütün olarak diğer bileşenleri ile birlikte ele alınması gerekmektedir (Seyyar, 2021, s. 520).

Tablo 3’de insan özgürlüğü kapsamına giren kişisel ve ekonomik özgürlüklerin bileşenleri sıralanmıştır. Cato Enstitüsü ve Fraser Enstitüsü tarafından ortaklaşa belirlenen “İnsan Özgürlüğü Endeksi” (Human Freedom Index), kişisel, medeni ve ekonomik özgürlüğü içeren, geniş bir ölçüye dayalı olarak dünyadaki insan özgürlüğünün durumunu gösteren bilimsel bir

endekstir. “İnsan Özgürlüğü Endeksi”, özgürlük ile diğer sosyal ve ekonomik olgular arasındaki ilişkileri ve özgürlüğün farklı boyutlarının birbirleriyle etkileşim biçimlerini daha nesnel bir şekilde gözlemlemeye yardımcı olabilecek önemli bir araçtır (<https://www.cato.org/human-freedom-index/2024>, Erişim: 14.01.2025).

Ekonomik ve kişisel özgürlükleri bir bütün olarak içinde barındıran insan özgürlüğü, doğası gereği insan hayatı için son derece önemli ve değerlidir. İnsan özgürlüğü, insanlığın barış ve huzur içinde ilerlemesinde önemli rol oynadığı için, dikkatle ölçülmeye değer bir kavramdır. İnsan özgürlüğü, bireyin onurunu ve şahsiyetini tanıyan sosyal içerikli bir kavramdır ve bu bağlamda bu kavramın içinde negatif özgürlük veya zorlama gibi insan haklarını ihlal eden unsurların olmaması olarak tanımlanmaktadır.

Fraser Enstitüsü ve Cato Enstitüsü iş birliği çerçevesinde ekonomik özgürlüklerin yanında kişisel özgürlüklere ilişkin ek göstergeler içeren 10. yıllık “İnsan Özgürlüğü Endeksi” ile ilgili raporu 2024’te yayınlamıştır. Bu rapor, 2000’den 2022’ye kadar dünya çapındaki 165 ülkede tespit edilen insan özgürlüğünün derecesini değerlendirme olanağı sağlamaktadır. 2024’de 10’uncusu düzenlenen rapordaki endeks, aşağıdaki 12 alanı/konuyu 86 kişisel ve ekonomik özgürlük göstergesi açısından incelemiştir (The Human Freedom Index 2024, s. 3):

- Hukukun Üstünlüğü;
- Emniyet ve güvenlik;
- Hareket/seyahat özgürlüğü;
- Dini özgürlük;
- Dernekleşme, toplanma ve sivil toplum;
- Fikir beyan etme ve bilgi edinme hakkı;
- İlişkiler;
- Hükümetin büyüklüğü (rolü ve önemi);
- Hukuk sistemi ve mülkiyet hakları;
- Sağlıklı ve güçlü para;
- Uluslararası ticaret özgürlüğü;
- Regülasyonlar.

Tablo 3: Özgürlükler (İnsan Özgürlüğü), Kişisel ve Ekonomik Özgürlükten Oluşmaktadır.

ÖZGÜRLÜKLER (İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ)		
Kişisel Özgürlükler	Kişisel ve Ekonomik Özgürlüklerin Kesiştiği Alan	Ekonomik Özgürlükler
- Kişinin bedeni üzerinde kontrol sahibi olması. - Kişinin istediği kişiyle münasebet kurması. - Kişinin ibadet etmesi veya ibadetten uzak durması. - Kişinin istediği her türlü münasebeti kurabilmesi. - Kişinin evinde mahremiyete sahip olması. - Kişinin istediği yere taşınması/hareket edebilmesi. - Kişinin başkalarıyla ilişkiler kurabilmesi, bireysel sözleşmeler yapabilmesi (evlilik gibi). - Kişinin organizasyon yapması ve insanlarla bir araya gelmesi. - Kişinin kişisel mülk edinmesi, elde tutması ve kullanması. - Kişinin kendini özgürce ifade etmesi.	- Kişinin evini iş yeri olarak özgürce kullanabilmesi. - Kişinin bedenini çalışmak için özgürce kullanabilmesi.	- Kişinin istediği şekilde çalışması (çalışma özgürlüğü). - Karşılıklı olarak kabul edilebilir bir şekilde herhangi bir koşulda ticaret yapmak. - Üretken mülk edinmek, elde tutmak ve kullanmak. - Pazarlara serbestçe girmek ve rekabet etmek. - Ticari işlemleri reddetmek. - Piyasaları terk etmek. - Üretken kaynakları istihdam etmek. - Ticari sözleşmeler oluşturmak. - Kişinin istediği gibi tasarruf ve yatırım yapabilmesi.

Kaynak: <https://www.fraserinstitute.org/commentary/human-freedom-retreat-worldwide>, Erişim: 15.01.2025.

Bu rapora göre, 2019'dan bu yana olduğu gibi İsviçre, dünyanın en özgür ülkesi unvanını halen korumaktadır. İsviçre'yi takip eden diğer özgür ülkeler, sırasıyla şunlardır: Yeni Zelanda (2.), Danimarka (3.), Lüksemburg (4.), İrlanda (5.), Finlandiya (6.), Avustralya, İzlanda ve İsveç (aynı anda 7. sırada). Diğer taraftan Suriye, Yemen ve İran, dünyanın en az özgür olan ülkeler arasında girmektedir (The Human Freedom Index, 2024).

Rapor, toplumsal refahın oluşması için, ekonomik ve kişisel özgürlüklerin birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ne var ki bazı ülkeler, vatandaşlarına özgürlükleri sınırlı bir şekilde sunmaktadır. Örneğin Hong Kong ve Singapur gibi ülkeler, vatandaşlarına yüksek derecede ekonomik özgürlük tanımakla birlikte vatandaşlarını birçok kişisel özgürlükten yoksun bırakmaktadır. Diğer yandan Venezuela gibi bazı ülkeler, vatandaşlarına kişisel özgürlükler verirken, ekonomik özgürlükleri kısıtlamaktadır. Sudan ve Suriye gibi ülkeler, vatandaşlarına ne kişisel ne de ekonomik özgürlük tanımaktadır. Yeni Zelanda ve İsviçre gibi ülkeler ise vatandaşlarına, diğer ülkelere kıyasla, hemen her alanda fazlasıyla özgürlük hakları tanımaktadır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 4: Ülkeler Arası Kişisel-Ekonomik ve İnsan Özgürlüğü Sıralaması (Dönem: 2021-2022).

Sıra	Özgürlük Sıralaması Değişikliği (2021-2022)	Ülke	Kişisel Özgürlük	Ekonomik Özgürlük	İnsan Özgürlüğü	Özgürlük Puanı Değişimi (2021-2022)
1	0	İsviçre	9,56	8,43	9,14	+ 0,12
2	0	Yeni Zelanda	9,58	8,39	9,08	+ 0,19
3	0	Danimarka	9,77	8,02	9,04	+ 0,22
4	+3	Lüksemburg	9,61	7,98	8,93	+ 0,22
5	-1	İrlanda	9,54	8,02	8,91	+ 0,11
6	+2	Finlandiya	9,53	7,87	8,84	+ 0,14
7	-2	İsveç	9,66	7,61	8,80	+ 0,06
7	+2	İzlanda	9,49	7,84	8,80	+ 0,14
7	+7	Avustralya	9,38	7,98	8,80	+ 0,30
10	-4	Estonya	9,56	7,67	8,78	+ 0,05
--	--	--	--	--	--	--
139	-16	Rusya	4,94	5,93	5,35	-0,43
140	-1	Belarus	4,85	5,98	5,32	-0,07
141	-2	Kongo	5,49	5,02	5,29	-0,10
142	-10	Türkiye	5,06	5,57	5,28	-0,21
143	-2	Nikaragua	4,44	6,42	5,27	-0,11
144	+1	Kamerun	5,01	5,61	5,26	0,00
--	--	--	--	--	--	--
160	-1	Mısır	3,32	5,36	4,17	+0,01
161	0	Sudan	4,00	4,11	4,05	+0,03
162	+1	Myanmar	3,57	4,54	3,97	+0,08
163	-1	İran	3,48	4,63	3,96	+0,01
164	0	Yemen	3,14	4,68	3,78	+0,09
165	0	Suriye	2,25	4,28	3,10	+0,06

Kaynak: The Human Freedom Index, 2024, s. 6-8.

Türkiye, dünya insan özgürlüğü sıralamasında 2021-2022 döneminde bir önceki yıllara göre daha da gerileyerek, 165 ülke içinde alt sıralarda, daha somut bir ifadeyle 142. sırada yer almaktadır. Kişisel özgürlük puanı (5,06) ile ekonomik özgürlük (5,57) puanı birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin insan özgürlüğü puanı ortalama olarak 5,28 civarında kalmaktadır. Halbuki gerek kişisel gerekse ekonomik özgürlükler bakımından ilk sırada yerini korusan İsviçre'nin insan özgürlüğü puanı 9,14 düzeylerdedir (Bkz. Tablo 4).

Türkiye'nin insan özgürlüğü notuna 2000-2022 dönemi için, daha detaylı bir şekilde baktığımızda 2010'a kadarki gidişatın gayet iyi gittiğini (insan özgürlüğü notunun 6,94'e ve dünyada 85 sıraya ulaştığını) ancak bu tarihten sonra hızlı bir gerilemenin görüldüğüne tanık olmaktadır. Türkiye'nin 2022'de dünya klasmanında 142. sıraya düşmesinin nedenlerinin başında kişisel özgürlüklerin 6,50'dan (Yıl: 2000) 5,08'ya (Yıl: 2022) düşmesinde görebiliriz (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5: Türkiye'nin Kişisel-Ekonomik ve İnsan Özgürlüğü Endeksi (Dönem: 2000-2022).

Yıl	İnsan Özgürlüğü	Ekonomik Özgürlük	Kişisel Özgürlük	Dünya Sıralaması
2000	6,19	5,76	6,50	103
2002	6,43	5,79	6,90	100
2004	6,72	6,14	7,14	90
2006	6,70	6,34	6,95	96
2008	6,75	6,51	6,91	91
2010	6,94	6,86	6,99	85
2012	6,81	6,97	6,70	89
2014	6,53	6,89	6,28	105
2016	5,85	6,86	5,13	128
2018	5,65	6,49	5,05	132
2020	5,64	6,41	5,09	131
2022	5,28	5,57	5,06	142

Kaynak: The Human Freedom Index, 2024, s. 359.

Özellikle hukuk sistemindeki gerileme (Yıl: 2000 = 4,7, Yıl: 2022 = 3,6) ile ifade/basın özgürlüklerindeki kısıtlamalar (Yıl: 2000 = 5,2, Yıl: 2022 = 3,1), Türkiye'nin insan özgürlük düzeyini gerilere itmiştir (The Human Freedom Index, 2024, s. 359). Türkiye'de son yıllarda insan özgürlüğü endeksi gerilerken, eş zamanlı olarak ekonomide görülen sıkıntılar (kişi başı ortalama geli-

rin artmaması, yüksek işsizlik oranı, yüksek enflasyon vb.), toplumsal refahın artmamasına sebebiyet vermiştir.

2.4. İnsan Özgürlüğünün Rolü ve Önemi

Yukarıdaki çalışmalardan da görüldüğü üzere, refahın kalıcı olarak sağlanmasında yani sürdürülebilirliğinde insan özgürlüğünün rolü çok önemlidir. Ancak şu bilinmelidir ki, ekonomik ve kişisel özgürlük temelli refah, isteğe bağlı olarak verilebilecek ya da reddedilebilecek sadakalar değildir. Tam tersine, her insan, onuru ve kişiliğinin özgürce gelişmesi için, vazgeçilmez olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan hukuk devletinin teminatıyla yararlanma hakkına sahiptir. Dünya ülkelerinde refah, adalet ve barışın temeli, korku ve yoksulluktan arındırılmış özgür insan vizyonunun gerçekleşmesine bağlıdır.

Hayatın her alanında bireyin koşulsuz ve mutlak onuruna saygı, sosyal barış ve refah için temel bir ön koşuldur. Bu çok güncel bir mesajdır. Çünkü, kalıcı toplumsal refahın ancak dikey ilişkiler bağlamında örneğin devlet ve millet arasında ve(ya) yatay ilişkiler bağlamında örneğin işveren ve işçi arasında güvenin tesis edilmesiyle mümkündür. Sosyal barış, Smith'in de vurgulamak istediği "tarafsız gözlemci" yani kişinin iç barışını temsil eden kalbi duygular ve vicdani muhasebe yoluyla inşa edilebilmektedir.

Dolayısıyla bireysel iç barış, toplumsal barış, (kişisel ve ekonomik) özgürlükler ve refah kavramı, bunun için ayrılmaz bir bütündür. Devletin ekonomik ve sosyal politikaları da bu yönde insan onuruna öncelik vermeli ve insanların kişiliklerinin özgürce geliştirilmesine aktif olarak yardımcı olmalıdır. Örneğin yoksullukla mücadele etmek için, bazı despotik ülkelerde yapıldığı gibi, basın özgürlüğünü, siyasi hakları ya da dini inançları ortadan kaldırmak gerekmemektedir. Sosyalist doğu blok ülkelerinde görüldüğü gibi, tarihsel deneyim, bunun tam tersinin doğru olduğunu öğretmektedir: Sadece özgürlüklerin olduğu, KOBİ'lerin desteklendiği ve piyasaya bütünüyle egemen olmak isteyen güç odaklarının denetlendiği toplumlarda adil kalkınma, sosyal barış ve refah mümkündür.

Teorik olarak ifade ettiğimiz bu görüşlerin ne kadar doğru olduğunu, Wolfgang Scholl ve Carsten Schermuly'nin 85 ülkeden elde ettikleri verilerle yaptıkları ampirik bir çalışma, doğrulamaktadır. Bu iki Alman bilim insanı, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve sosyal refahın neden demokratik sanayileşmiş toplumlarda eski Doğu bloğunun otokratik ülkelerinden daha yüksek olduğunu şu şekilde ortaya koymuşlardır. Bir ülkede güç odakları (örneğin tekeller) ne kadar büyük ve etkin ise ve bireylerin yararlanabileceği

demokratik haklar ve özgürlükler ne kadar sınırlı ve az ise, güçlüler, zenginleşmek veya yolsuzluk yapmak için o kadar fazla eğilim göstermektedir. Bu durum, sadece GSYİH olarak ölçülen ekonomiye değil, aynı zamanda nüfusun geniş kesimlerinin refahına da zarar vermekte ve sosyal adaletsizliğe yol açmaktadır (Scholl ve Schermuly, 2020, s. 171-189).

Sonuç

Kapitalizm, dünya tarihinde henüz emekleme aşamasındayken Adam Smith, bu gidişatın, monarşi ve feodalizm ile karakterize edilen bir toplumda, mümkün olan en iyi şekilde gelişmesini sağlamak için, eserlerini kaleme almıştır. Smith, piyasaların işleyişinin yanında piyasa katılımcılarının tutum ve davranışlarını objektif bir yaklaşımla tanımlamıştır. Özellikle tedarikçiler ve alıcılar arasındaki rekabetten kaynaklanan olumlu etkilerini gözlemlemiştir. Bu Smith'in iktisatçı olmanın ötesinde iyi bir sosyal psikolog olduğunu göstermektedir. Zaten Smith, kendisini bir ekonomist olarak tanımlamamıştır, çünkü o, ekonomiyi daha çok pratik felsefenin bir parçası olarak değerlendirmiştir.

Smith'in asıl etkileyici yanı, salt ekonomik bir teori ortaya koymayıp bunu ahlaki bir bileşenle desteklemiş olmasıdır. Bugün bu bilimsel açılım, muhtemelen “ekonomi etiği” olarak adlandırılacaktır. Bundan dolayı günümüzde liberalizmin halen temel imgesi olarak kabul edilen “homo economicus” kavramının önemli ölçüde revize edilmesi gerekecektir. Gerçi Smith'in bütün eylemlerin merkezine “kişisel çıkarı” yerleştirdiği doğrudur. Bununla birlikte, bu madalyonun sadece bir yüzüdür. Diğer taraftan, ekonomi teorisine ahlaki, insani ve adil bir yüz kazandıran “dostluk hissi” (fellow feeling) yani sempati bileşeni de eklemiştir.

Smith'in “Doğal Özgürlük Sistemi” anlayışında piyasa ekonomisi üzerine yaptığı analizler, 17. ve 18. yüzyılın en ilginç tespitleri arasındaydı. Bugün de geçerliliklerinden hemen hemen hiçbir şey kaybetmemiştir. “Doğal Özgürlük Sistemi” yaklaşımında piyasa ve devlete farklı anlamlar yüklenmektedir. Buna göre özgür bir piyasanın işleyişi, engelsiz bir fiyat mekanizması, yüksek derecede iş bölümü ve insanların kendi çıkarları peşinde serbestçe koşmaları ile mümkündür. Bu durumda piyasada ihtiyaç duyulan mallar ve hizmetler arzu edilen düzeyde sunulabilecek ve eşzamanlı olarak toplumsal refah artışı da sağlanacaktır. Bunun koordinasyonunu ise serbest ve adil bir rekabet sistemi üstlenmelidir.

Smith'e göre bu şartlar altında işleyen bir piyasa sisteminde devletin görevleri sınırlı kalacaktır. Devlet, sadece bireylerin hedeflerini hayata geçirebilmelerine olanak tanıyan bir yasal güvence sistemi oluşturmali ve girişimciliğin önünü açmalıdır. Bu durumda devlet, piyasaya ve süreçlerine

müdahale gereği duymayacaktır. “Doğal Özgürlük Sistemi”nde herhangi bir sorun ortaya çıkmadığı sürece devletin görevleri, ulusal savunma, kamu mallarının sağlanması ve merkezi otoriteden bağımsız güçlü bir yargı sistemi aracılığıyla özel mülkiyetin ve hür teşebbüsün korunmasından ve geliştirilmesinden ibaret olacaktır.

Smith’in devlet ve piyasa ilişkileri kapsamında oluşturulmak istenen ekonomik sistem, dikkatlice göz önünde bulundurulduğunda, liberal kapitalizmin en parlak döneminde talep edildiği gibi sadece bir “gece bekçisi devlet” veya “jandarma devlet” yaklaşımını yansıtmadığı ortadadır. Dolayısıyla “Doğal Özgürlük Sistemi”nde devletin toplumsal gelişmelerden ve piyasa ekonomisinden tamamen çekilmesi söz konusu değildir. Her halükârda Smith, devleti ortadan kaldırmak isteyen ütöplast veya radikal bir iktisatçı değildi. Kişisel özgürlüğü güvence altına almak için gereken kurumlar, Smith’e göre sadece devlet aracılığıyla sağlanabilecektir. Kısacası Smith, liberalizmi ve işleyen piyasa ilkesini bilinçli olarak devlet denetimlerinin de olduğu “Doğal Özgürlük Sistemi” içinde vurgulamıştır. Bu şartlar altında başkalarına merhamet gibi sempati duyguları olmasa da adil dağıtım ve refah artışı gerçekleşebilecektir.

Bir ülkede doğal özgürlüğün hüküm sürdüğü, insanların ahlaki ve vicdani olarak kendilerini korudukları, rekabet ile hukuk sisteminin bireylerin ekonomik davranışını disipline ettiği koşullarda devletin ekonomik sürece müdahalesi genellikle gereksizdir. Ancak hiçbir koşulda devletin kendisi gereksiz değildir, çünkü devlet, serbest piyasa ekonomisi ilkeleri doğrultusunda bireysel özgürlüğün ve toplumsal refahın teminatıdır. Bu doğrultuda “laissez-faire” (bırakın yapsınlar) yaklaşımı, elbette günlük ekonomik yaşamda sınırsız özgürlük, pür egoizm ve(ya) kısıtlamaların olmadığı bir yaşam anlamına gelmemektedir. Bu doğrultuda Smith, kendi ekonomisini sadece doğal özgürlük sistemi olarak değil, aynı zamanda eşitlik, özgürlük ve adaletin liberal düzeni olarak da adlandırmıştır.

Modern dünyada refah, doğal kaynakların yaratıcı bir şekilde ancak çevre kirliliğine yol açmadan adil bir şekilde kullanılmasının bir sonucudur veya en azından böyle olmalıdır. Demokratik gelişmiş toplumlarda refah, aynı zamanda sosyal adalet, esenlik, güvenlik, bağımsızlık, topluma ve siyasi hayata katılma fırsatı anlamına da gelmektedir. Sadece maddi mal ve hizmetlere erişimi değil, aynı zamanda insan hakları anlamında özgürlükleri de içermektedir. Bunun için de mutlaka kişisel özgürlüklerin de sağlanması gerekmektedir.

Smith'in ekonomik özgürlüklerin refah artışına yol açacağına dair görüşleri, günümüzde yapılan küresel analizlerle teyit edilmektedir. Nitekim Fraser Enstitüsü'nün ülkelerin ekonomik özgürlük endeksi, ekonomik özgürlüklerle ülkelerin refah seviyesi (kişi başına düşen gayri safi milli gelir) arasındaki pozitif korelasyonu her yıl yayınladığı "Dünyanın Ekonomik Özgürlüğü Raporu" ile ortaya koymaktadır. Bugüne kadar ülkelerin refahı, öncelikle gayri safi yurtiçi hasıla gibi maddi ölçekler kullanılarak, ölçülmekte ve karşılaştırılmaktadır. Ancak bir ülkenin ürettiği mal ve hizmetler, o ülkedeki insanların maddi ve manevi boyutuyla gerçekte ne durumda olduğunu tam olarak yansıtmamaktadır. Kısacası ekonomik özgürlükler, toplumsal refahın kişilere sosyal, siyasi ve hukuksal özgürlüklerin yanında yaşam kalitesi boyutuyla nasıl yansıttığını açık bir şekilde göstermemektedir.

Ancak araştırmalarda kişisel özgürlükler de dikkate alındığında hem toplumsal refah artışı hem de insanların mutluluk düzeyi daha yüksek çıkmaktadır. Ekonomik, siyasi ve kişisel boyutuyla özgür ülkeler, kişi başına düşen gelir, ortalama yaşam süresi veya yoksullukla mücadeledeki başarısı gibi tüm temel refah kıstaslar özelliğinde özgür olmayan ülkelere göre daha iyi performans göstermektedir. Bir başka ifadeyle, demokrasi, insan hakları ve serbest (sosyal) piyasa ekonomisinin birleşimi anlamına gelen özgürlük, sosyal adaleti de temin eden toplumsal refah için bir ön koşuldur.

Buna binaen ekonomik özgürlük ve bu anlamda serbest (sosyal) piyasa ekonomisi, refahın ortaya çıkmasını sağlayan en önemli unsur olarak kabul edilebilmektedir. Ancak, insanlara sunulan kişisel özgürlüklerin olmadığı bir toplumda tek başına refah, maddiyatın yani geçim garantisinin ötesinde insanlara pek fazla yaşam kalitesi sunamamaktadır. En ideal refah toplumu, kişilerin demokratik haklar bağlamında bütün özgürlüklerini serbestçe yaşayabildikleri sistem olsa gerek. Çünkü Smith'in de vurgulamak istediği gibi, insan tabiatı için, bütün özgürlükleri hukuken teminat altına alan, ayırım yapılmaksızın bütün insanlara maddi refah ve manevi huzur sağlayan bir sosyal sistem faydalıdır.

Türkiye'de yaşayan insanların refah seviyesinin artırılmasının yol ve yöntemi de ancak bu kıstasların uygulanması ile mümkündür. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de de gerek ekonomik özgürlükler gerekse bireysel özgürlükler alanında reform niteliğinde yeni atılımların yapılması elzemdir. Özellikle bireysel özgürlükler alanında hükümet kısıtlamaları olmaksızın toplanma, örgütlenme ve ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim olanakları geliştirilmelidir. Din, azınlıklar, sosyal güvenlik ve çalışma koşulları alanında yasal ayrımcılıkların

ve imtiyazların olmadığı, hukukun üstünlüğü sağlandığı, toplumsal hoşgörüyü teşvik eden bir eğitim ve kültür sisteminin olduğu bir Türkiye’de herkes yaşam kalitesinden memnun olacaktır. Haddizatında Türkiye, genç ve dinamik insan kaynakları, girişimcilik becerileri ve kendine has milli değerleri ile ekonomik ve sosyal boyutuyla yükselme potansiyeline sahip ender bir ülkedir.

Son olarak özgürlükler ve refah ilişkisi bağlamında ülkelere yönelik olarak halen uygulanmakta olan araştırmaların toplumların gerçek sosyal refah düzeyini göstermesi ve daha kabul edilebilir neticeler vermesi için, insanlığın temel ihtiyaçları ekseninde bazı yeni önerilerde bulunmakta fayda vardır. Bunlardan biri, insanların ülkelerini şekillendirmeye yönelik olarak ne ölçüde fırsatlara sahip olduklarını gösteren bir endeksin de kullanılmasıdır. Bu fırsat endeksinin alt unsurları, örneğin bir ülkedeki insanların ortalama kaç yıl eğitim aldıkları, işsizlik tehdidiyle ne kadar karşı karşıya kaldıkları, yaşam beklentilerinin ne kadar yüksek olduğu, yatırım teşviklerine erişimin ne kadar kolay veya zor olduğu ve hükümete ne kadar güvendikleri gibi parametrelerden meydana gelebilmektedir. Türkiye için avantajlı olabilecek bir diğer endeks de bir ülkedeki sosyal dayanışma ve yardımlaşma kültürü ve derecesidir. Özellikle acil durumlarda kişilerin başta aile bireyleri, komşular ve(ya) (yakın-uzak) akrabalar olmak üzere sosyal çevredeki insanlardan ne kadar maddi ve manevi destek alabileceğine dair parametreler, sosyal dayanışma endeksinin içinde yer almalıdır.

Kaynakça

- Albers, W. ve Zottmann, A. (1980). *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.
- Aßländer, M. S. (2016). “Adam, sag, wie hast du’s mit der Religion? Religion und Kirche im Werk Adam Smiths”, *Zeitschrift für Wirtschafts- und Unternehmensethik: zfwu*, Volume: 17, 376-397.
- Buchanan, J. M. (1975). *The Limits of Liberty*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Dünya Bankası (2023), https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?year_high_desc=true, Erişim: 17.01.2025.
- Fellmeth, R. (1981). *Staatsaufgaben im Spiegel politischer Ökonomie: Zum Verhältnis von Wirtschaft und Staatstätigkeiten in Werken von Adam Smith und Adolph Wagner*, Bremen: Minerva Verlag.
- Fraser Institute (2024). *Economic Freedom of the World 2024 Annual Report*, <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/2024-10/economic-freedom-of-the-world-2024.pdf>, Erişim: 14.01.2025.

- Fuest, C; Kervian D. ve Welter, P. (2006). *Wirtschaftliche Freiheit in den Deutschen Bundesländern*, Herausgeber: Liberales Institut der Friedrich-Naumann-Stiftung, Berlin: COMDOK GmbH Verlag.
- Gehrke, C. (1991). Wachstumstheoretische Vorstellungen bei Adam Smith, in: Kurz, H. D. (Hrsg.): *Adam Smith (1723-1790): Ein Werk und seine Wirkungsgeschichte*, 2. Auflage, Marburg: Metropolis Verlag.
- Glastetter, W. (1992). *Allgemeine Wirtschaftspolitik*, Mannheim et al.: BI-Taschenbuch.
- Gwartney, J; Lawson R. ve Block, W. (1996). *Economic Freedom of the World: 1975-1995*, The Fraser Institute, Vancouver.
- Gwartney, J; Lawson R. ve Easterly, W. (2006). *Economic Freedom of the World: 2006 Annual Report*, The Fraser Institute, Vancouver.
- Habermann, G. (2002). *Der Weg zum Wohlstand: Ein Adam-Smith-Brevier*, Bern: Ott-Verlag.
- Holub, H.-W. (2006). *Eine Einführung in die Geschichte des ökonomischen Denkens: Physiokraten und Klassiker*, Band 3, Wien: LIT Verlag.
- Horn, K. (2023). *Der schottische Moralphilosoph und Ökonom: Menschenfreund, Reformier und großer Liberaler*, Potsdam-Babelsberg: Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit.
- <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>, Erişim: 16.01.2025.
- <https://www.cato.org/human-freedom-index/2024>, Erişim: 14.01.2025.
- <https://www.fraserinstitute.org/commentary/human-freedom-retreat-worldwide>, Erişim: 15.01.2025.
- <https://www.fraserinstitute.org/studies/human-freedom-index-2024>, Erişim: 13.01.2025.
- Jung, M. S. (2015). "Adam Smith's Impartial Spectator: His Reliance on Societal Values, Limits in Inspiring Altruism, and Application in Today's Context", Vanderbilt Undergraduate Research Journal, Vol. 10, <https://ejournals.library.vanderbilt.edu/index.php/vurj/article/view/4016>, Erişim: 10.01.2025.
- Karabegovic, A; McMahon, F. ve G. Black, C. G. (2006). *Economic Freedom of North America*, The Fraser Institute, Vancouver.
- Kur'an-ı Kerim*, (Tercüme: Elmalı Muhammed Hamdi Yazır), Sadeleştiren: Doç. Dr. Mustafa Özel, İstanbul: Ayfa Yayınları.
- Kurz, H. D. (1990). "Adam Smith (1723-1790): Unparteiischer Beobachter und Erfinder", *Wirtschaft und Gesellschaft - WuG*, Vol. 16, Issue 3, 321-332.
- Nursi, S. (2009). *Lem'alar*, (21. Lem'a, 4. Düstur), İstanbul: Sözlür Neşriyat.

- Pichler, E. (1991). Adam Smith' Beitrag zur Staatsbegründung und zur Finanzwissenschaft, in: Kurz, H. D. (Hrsg.): *Adam Smith (1723-1790): Ein Werk und seine Wirkungsgeschichte*, 2. Auflage, Marburg: Metropolis Verlag.
- Recktenwald, H. C. (1989). Adam Smith (1723-1790), in: Starbatty, Joachim (Hrsg.): *Klassiker der ökonomischen Denkens: Von Platon bis John Stuart Mill*, Band 1, München: C. H. Beck Verlag.
- Rüstow, A. (1945). *Das Versagen des Wirtschaftsliberalismus*, 3. überarbeitete Auflage (2001). Marburg: Metropolis-Verlag.
- Samuelson, P. A. (1948). *Economics: an introductory analysis*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Scholl, W. ve Schermuly, C. C. (2020). "The Impact of Culture on Corruption, Gross Domestic Product, and Human Development", *Journal of Business Ethics, Springer*, Vol.: 162(1), 171-189.
- Seyyar, A. (2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü)*, Sakarya: Değişim Yayınları.
- Seyyar, A. (2021). "Alexander Rüstow'un Sosyal Piyasa Ekonomisi Konseptine Yüklendiği 'Hayatî Politika' (Vitalpolitik) Kavramının Açılımı", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(28), 508-536.
- Seyyar, A. ve Köleoğlu, Y. (2021). Walter Eucken (1891-1950): Ordo-Liberalizmin Fikir Babası, in: *Modern Sosyal Devlete Giden Yolda Alman Sosyal Politika Teorisyenleri* (Ed. Seyyar, A.), Ankara: Gece kitaplığı, 99-130.
- Smith, A. (1759). *The Theory of Moral Sentiments*, Oxford & LibertyClassics.
- Smith, A. (1789) *Der Wohlstand der Nationen (The Wealth of Nations)*, (1978), (İngilizceden Almancaya Çeviri: Recktenwald, H. C.), München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Strathern, P. (2003). *Schumpeters Reithosen: Die genialsten Wirtschaftstheorien und ihre verrückten Erfinder*, Frankfurt-New York: Campus Verlag.
- Streminger, G. (2017). *Adam Smith: Wohlstand und Moral-Eine Biographie*, München: C.H. Beck Verlag.
- The Human Freedom Index (2024). A Global Measurement of Personal, Civil, and Economic Freedom, by the Cato Institute and the Fraser Institute, https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/2024-12/human-freedom-index-2024_0.pdf, Erişim: 13.01.2025.
- Wiengarten, S. (2001). *Adam Smith: Das einfache System der natürlichen Freiheit*, München Grin Verlag.